

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i
Linköpings stift 2004

FIVELSTADS KYRKA

Fivelstad socken
Motala kommun
Linköpings stift
Östergötlands län

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

FIVELSTADS KYRKA

Kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer i Linköpings stift
Delrapport 2004

Innehåll

Inledning.....	3
Bakgrund.....	3
Syfte.....	3
Kulturminneslagen.....	3
Kulturhistorisk bedömning.....	3
Inventeringens uppläggning och rapport	4
FIVELSTADS KYRKA.....	5
BESKRIVNING OCH HISTORIK.....	5
<i>Socknen</i>	5
<i>Kyrkomiljön</i>	6
<i>Kyrkogården</i>	7
<i>Kyrkan</i>	7
KULTURHISTORISK BEDÖMNING.....	9
<i>Kyrkogården</i>	9
<i>Kyrkobyggnaden</i>	9
ÖVRIGT.....	10
Befintliga skyddsformer	10
KÄLLOR	10
FIVELSTADS KYRKA.....	10
HÄNDELSELISTA	10

Inledning

Bakgrund

Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapsunderlaget för våra kyrkobyggnader och kyrkomiljöer genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering. På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen inom stiftets del av Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnader som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkans kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkan/kapellet och för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrko-/kapellbyggnaden samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkobyggnader/kapell och kyrkomiljöer i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar av kyrkobyggnaden.

Kulturhistorisk bedömning

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljöns i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall

till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör, fotografier och en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i denna rapport. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, vilket är ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbetet, fotografering och rapportsammanställningen har utförts av antikvarie Marie Hagsten vid Östergötlands läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

FIVELSTADS KYRKA

Fivelstad13:1, Fivelstads socken, Aska kyrkliga samfällighet, Motala kommun, Aska härad, Linköpings stift, Östergötlands län och landskap.

Fivelstad är en medeltida socken och av den medeltida kyrkan återstår tornet. Delar av s k Eskilstuna kistor tyder på att den har föregåtts av en ännu äldre kyrka. Båda kyrkorna tros vara uppförda på kungligt initiativ.

Nuvarande kyrkan är uppförd 1882 efter ritningar av Albert Törnqvist. Kyrkan har vit spritputs med släta omfattningar och sadeltaket är belagt med skiffer. Tornspiran är beklädd med kopparplåt.

Kyrkogården bär huvudsakligen spår av 1800-talets parkideal.

Kyrkomiljön präglas av gårdar i ursprungligt byläge och med bostadshus från 1900-talets början.

BESKRIVNING OCH HISTORIK

Socknen

Medeltida socken som präglas av ett öppet odlingslandskap i fullåkersbygd med utskiftade gårdar. I östra delen av socknen finns småkuperade skogsområden av utmarkskaraktär med torpbebyggelse.

Genom socknen går den gamla vägen mellan Skänninge och Vadstena, en väg som utnyttjats sedan medeltiden och går ovanpå den rullstensås som finns i Allhelgona och Fivelstads socknar. Utmed denna väg ligger ett gravfält från järnåldern med 45 gravar. Eftersom det är

fullåkersbygd kan det finnas omarkerade gravar som kan vara bortodlade eller ligger under plogdjupet. Straxt nordost om kyrkogården finns ett boplatssområde med stolphål och skörbränd sten. Vid Långeryd ligger en kolerakyrkogård.

I socknen finns endast en herrgård; Räfsjö säteri tidigare Råfhög.

I Fivelstad finns en lång tradition med spetsknyppling vilket har varit en vanlig bisyssla. Socknen har haft bra kommunikationer. År 1873 drogs järnvägen Mjölby – Krylbo genom socknen och året efter kom Vadstena – Fågelstad banan. Mellersta Östergötlands järnväg blev klar 1896. Fågelstad samhälle har vuxit upp kring järnvägen och hit har viss handel och företag koncentrerats.

Kyrkomiljön

Fivelstads kyrka ligger på en markerad höjd i det flacka åkerlandskapet och syns vida omkring.

I slutet av 1990-talet revs kyrkskolan från 1883 och den sentida skolbaracken. Kvar finns dock lärarbostaden också den från 1800-talet, som nu fungerar som församlingshem. Till kyrkomiljön hör enstaka villor från sekelskiftet 1900. Vid genomfarten ligger Villa Ödegård från 1912 som under många år var Fivelstads speceriaffär. Den är grönmålad med fasspontpanelade fasader. I dag används den gamla lanthandeln som ”loppis”. Alldeles öster om kyrkan ligger tre av Fivelstadgårdarna kvar i ursprungligt byläge däribland Fivelstad prästgård som har ett bostadshus från 1950-talet. Från Fivelstad går vägen till stationssamhället Fågelstad som ligger ett par km nordost om kyrkbyn. Öster om vägen till Fågelstad ligger Fivelstad kvarn från 1896 som lär vara landets första eldrivna kvarn. Kvarnen är fortfarande i drift och har en ursprunglig karaktär med gråmålad fasspontpanel. I anslutning till kvarnen har ett tiotal villor från 1900-talets början etablerats av kvarnarbetare och hantverkare. Husen har namn som Solhem, Mariedal och Konradslund.

Kyrkogården

Kyrkogården omgärdas av en kallmurad gråstensmur med en del huggen kalksten i muren. I väster och i norr finns smidesgrindar. Den äldre delen av kyrkogårdens utbredning överensstämmer med 1700-talskartor. I kyrkogårdens nordöstra hörn ligger ett vitputsat gravkapell som stilmässigt är anpassat till 1800-talskyrkan.

Gravarna ligger i dubbla rader med avskiljande rygghäckar. Gravraderna går i väst/östlig riktning norr om kyrkan och i nord/sydlig riktning söder om kyrkan. En rad gravar ligger utmed kyrkogårdsmuren. En grusgång bildar en tydlig axel från vägen söder om kyrkogården till kyrkans sydportal. I väster och söder finns en hög trädkrans, där träden verkar vara ungefär likåldriga. I norr och öster växer enstaka träd. Kyrkogården är utvidgad åt öster och här ligger även minneslunden. I kyrkogårdens nordöstra hörn står en del gravvårdar undanställda. Några av dessa representerar gravkonsten under 1600-talet.

Kyrkan

Den medeltida kyrkan var byggd av kalksten i slutet av 1100-talet. Den bestod av torn i väster, långhus, kor och absid. Redan under medeltiden revs koret och ersattes av ett större kor med rak avslutning som kröntes av en trappstegsgavel. En sakristia byggdes i norr och på södra sidan tillkom vapenhuset. Elias Brenners teckning från 1670 visar just detta.

På 1400-talet valvslogs kyrkan och dekorerades med målningar som tillskrivs mästern Amund. (Han var en mycket känd dekorationsmålare verksam i många kyrkor under senare delen av 1400-talet, målade gärna medaljongkompositioner) Fivelstads medaljongmålningar finns avritade och förvaras på ATA (Antikvariskt Topografiskt Arkiv i Stockholm) På kyrkogården fanns fram till 1790 en klockstapel som revs och klockorna flyttades till tornet.

Den gamla kyrkan var 6 m bred och 30 m lång. Den ansågs för liten för den växande församlingen samt var i dåligt skick och därmed svår att reparera. Kyrkan revs men tornet blev dock kvar.

År 1882 stod den nya kyrkan färdig, ritad av Henrik Albert Törnqvist (1819-1898) professor i byggnadskonst vid konstakademin och verksam arkitekt vid Överintendentämbetet. Han har ritat flera kyrkor i Småland och på Öland. Entreprenör var P.A Hallander från Varola i Västergötland. Arbetet leddes av August Nyström från Kristberg.

Den nya kyrkan är byggd i tegel och är 12 m bred, 38 m lång. Fasaderna har en vit spritputs med släta hörn och omfattningar. Fönstren är rundbågiga med gjutjärnsbågar och lösa innerbågar.

Taket är belagt med skiffer. Tornet är det som återstår av medeltidskyrkan. Tornet kröns av en insvängd spira som är täckt med kopparplåt. Tornets bottenplan används som vapenhus och 1882 tog man upp en dörröppning i väster. I vapenhusets golv finns gravhällar som legat i medeltidskyrkans kor eller långhus. En gravhäll är från 1200 – 1300-talet och har ett stavkors - en för Östergötland ovanlig korsymbol. Två gravhällar är från sent 1500-tal och har anknytning till socknens enda herrgård; Råfsjö. I sakristian förvaras också tre delar av Eskilstunakistor där två är funna i anslutning till kyrkan. Till torntrappan leder en medeltida trädörr med järnsmide. Dörren är huggen i ett enda stycke. Tornet har två våningar samt klockvind. Torntrappan har steg i kalksten som är kilhuggna. Upp till första våningen finns fragment av en ristning i putsen som lär föreställa ett lejon eller en grip. Första våningen har ett välvt tak med kilad kalksten. In mot kyrkan syns en igenmurad öppning efter den emporläktare som var förbehållen stormannen som lät bygga kyrkan. På andra våningen finns ett igenmurat fönster in mot kyrkan. Fönstret har en mittpost av kalksten. På klockvinden sitter de två klockorna. Den stora och äldsta klockan är från 1525 och den lilla klockan är omgjuten senast 1872.

Invändigt har kyrkan kvar sitt tredingstak som är klätt med fasspontpanel och med rosetter i ramverk med profilerad taklist, målat i grå toner. Predikstolen är från byggtiden och har uppgång från sakristian. Från ursprungstiden är också altarring och läktaren. I tornet förvaras den gamla predikstolen från 1713 tillverkad av Olof Wiström i Vadstena.

Bänkarna är ursprungliga men gavlarna nytillverkades 1949. Arkitekt Johannes Dahl i Tranås utformade den ombyggnad som gjordes 1949. En läktarunderbyggnad genomfördes med toalett, förråd och samlingsrum. Korets mittfönster murades igen och de båda sidofönstren försågs med ett dämpande antikglas.

1970 gjordes en fasadrenovering med putslagningar och avfärgning med Keimfärg. Då införskaffades också en ny orgel från Nordfors & Co Orgelbyggeri i Lidköping. Orgelfasaden är ritad av Lars Stalin i Jönköping.

I slutet av 1980-talet genomfördes en invändig renovering med målning av alla snickerier samt översyn av taket med komplettering av skiffer och byte av plåtdetaljer.

Bland kyrkans inventarier finns en medeltida dopfunt av kalksten och ett medeltida triumfkrucifix. Altartavlan från 1959 är gjord av Märta Afzelius.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING

Kyrkans dominerande läge och dess samspel mellan 1800-talets byggnadskropp och det medeltida tornet gör ett betydande intryck i landskapet som förstärks av kyrkogården.

Kyrkogården

Kyrkogårdsmuren med järnsmidesgrind och gravkapellet bildar en enhet med kyrkobyggnaden. Det är av stor vikt att behålla denna enhet. Kyrkogården lades om vid slutet av 1950-talet, men den tidigare betoningen av kyrkogårdens nord/sydliga riktning söder om kyrkan finns kvar. Tillsammans med trädkransen visar det på det parkideal, som var vanligt på landsortskyrkogårdar från mitten av 1800-talet. De ålderdomliga gravvårdarna från 1600-talet och 1700-talets första år, bör föras in i kyrkans inventarieförteckning och vårdas.

Kyrkobyggnaden

Fivelstads kyrka utgör ett exempel på de förändringar som många sockenkyrkor genomgick under befolkningsökningen under 1800-talet då kravet på ett större kyrkorum resulterade i en nybyggd kyrka. I Fivelstad behöll man dock det medeltida tornet.

- Det medeltida tornet har ett stort byggnadshistoriskt värde och utgör en källa till kunskap om medeltida murverksteknik.
- Kyrkorummet har i stort bevarat sin karaktär från byggtiden 1882 såsom det panelade tredingstaket, predikstolen, altarringen och läktaren.
- Gravhällarna i vapenhuset visar på äldre tiders gravskick och inflytande från socknens enda sätesgård Rävsjö. Gravhällen med stavkors är en av få avbildade stavkors i länet.
- Från den medeltida kyrkan finns kulturhistoriskt värdefulla inventarier dopfunten som visar på kontinuitet från medeltiden. Av stort värde är också den äldre predikstolen från 1713.

ÖVRIGT

Befintliga skyddsformer

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt Kulturminneslagen 4 kap.

KÄLLOR

Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. RAÄ 2000.rev. 2003.(FS)

Häradskartan, Aska härad 1878.

Ljungstedt, Sune, Gravstensstudier i Fivelstad 1982. (SL)

Prästgårdsinventeringen i Östergötland utförd av Östergötlands länsmuseum 1978.

Ridderstad, Anton, Historiskt Geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland.

Norrköping 1875-77.

Rörby, Gunnar, Fivelstads kyrka, Historisk översikt samt vägledning. Skänninge 1982.(GR)

Sveriges Bebyggelse. Landsbygden Östergötlands län Del II, Uddevalla 1947.

Widegren, Per David, Försök till en ny beskrifning öfver Östergötland. Linköping 1828.

Östergötlands läns museums topografiska arkiv. (ÖLM)

FIVELSTADS KYRKA

HÄNDELSELISTA

1000-tal	Rester av Eskilstunakistor funna i kyrkogårdsmuren
1100-1200	Nybyggnad - Medeltidskyrkan byggs. (FS)
1200-1300	Stavkorsprydd gravstenshäll (SL)
1200-tal	Specifika inventarier – Skulptur Madonna sittande på stol. (GR)
1400-tal	Ändring, ombyggnad – kyrkan valvslås. Dekorationsmålas av mästare Amund. (FS)
1470-90	Specifika inventarier - triumfkrucifix, skulptur med Maria och Jesusbarnet. skulptur med Heliga Gertrud. (GR)
1550-1599	2 Gravstenshällar med anknytning till säteriet Räfsjö. (SL)
1639	Fast inredning - Första orgeln tillverkad av Anders Månsson Bruse Linköping. (FS)
1702	Specifika inventarier – Altartavla, överstycket hänger över södra ingången. (GR)
1713	Fast inredning – Predikstol tillverkad av Olof Wistenius i Vadstena. Förvaras i tornrummet.(FS)

- 1882-1883 Rivning av medeltidskyrkan endast tornet sparas.
- Nybyggnad – Ny kyrka byggs ritad av Albert Törnqvist. Byggmästare P A Hallander Varola under ledning av August Nyström Kristberg. (SvB)
- Fast inredning – ny orgel tillverkad E A Setterqvist i Örebro. (FS)
- 1877 De medeltida målningarna ritas av C F Lindberg. (ÖLM)
- 1949 Ändring ombyggnad Korets mittfönster murades igen, Sidofönstren försågs med antikglas. Orgelläktaren försågs med underbyggnad innehållande samlingsal förråd och wc. Arkitekt Johannes Dahl Tranås. (FS)
- 1959 Specifika inventarier, Altartavla triptyk målning av textilkonstnär Märta Afzelius. (GR)
- 1970 Vård/underhåll- Fasadrenovering . Tornets östra fasad knackas ned och fasaderna lagas upp. Fasaderna målas med Kaimfärg. (ÖLM)
- Fast inredning – Ny orgel. Byggt av Orvar Smedman vid Nordfors & Co Orgelbyggeri i Lidköping. Fasad ritad av arkitekt Lars Stalin i Jönköping. (FS)
- 1988-90 Vård/underhåll Skiffertaket kompletteras med nya plattor. Nya plåtdetaljer i galvaniserad plåt. Invändig målning av tak, fönster läktare, predikstol och dörrar. (ÖLM)